

Белікова О. В.,
кандидат юридичних наук, адвокат,
ФОП Белікова О.В. (юридичні послуги, адвокатські послуги)
Белікова Є. Я.,
адвокат

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ НА РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Анотація. У статті проаналізовано деякі проблемні питання кримінальної відповідальності за злочини на ринку цінних паперів. Охарактеризовано норми кримінального права, що передбачають відповідальність за злочини цієї категорії. Проведено аналіз судової практики, на підставі якого зроблено висновок про латентний характер злочинів на ринку цінних паперів. З огляду на те, що найбільшу кількість вироків за кримінальні правопорушення на ринку цінних паперів винесено за статтею 199 Кримінального кодексу України, проведено аналіз її юридичного складу. Надано конкретні пропозиції до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення порядку виявлення та кваліфікації кримінальних правопорушень на ринку цінних паперів.

Ключові слова: ринок цінних паперів, фондовий ринок, емісія цінних паперів, Кримінальний кодекс України, кримінальна відповідальність, судова практика, юридичний склад правопорушення.

Постановка проблеми. Національна фінансова система є одним із ключових компонентів економіки. Вона є встановленою фінансовим законодавством формою організації грошового обігу, що історично склалася у країні й включає грошову одиницю зі своїм найменуванням, види грошових знаків і цінних паперів, порядок їх випуску (емісії) та організацію обігу за допомогою готівкових та безготівкових розрахунків. Відповідно зазіхання на фінансову систему є одним з найнебезпечніших видів зазіхань і вимагає кримінально-правового захисту.

У процесі розвитку ринкових відносин та функціонування господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових форм в економіці країни почали формуватися нові форми фінансових зв'язків між цими суб'єктами, що вплинуло на розвиток кредитних відносин в країні і розширення складу їх учасників. Базовим атрибутом будь-якого цивілізованого ринку є фондовий ринок, тобто ринок цінних паперів.

Сучасний ринок цінних паперів характеризується високим рівнем інфраструктури. В цілому можна твердити про створення достатньої правової бази для роботи на ринку цінних паперів. Водночас його кримінально-правове забезпечення й дотепер перебуває у стадії становлення, оскільки не відповідає сучасним вимогам ефективності припинення злочинів у сфері обігу цінних паперів.

Застосування заходів кримінальної відповідальності покликане чинити певний вплив на функціонування ринку цінних паперів шляхом усунення суспільно небезпечної поведінки його суб'єктів.

Водночас перед наукою кримінального права постає чимало проблемних питань у сфері кваліфікації та притягнення до кримінальної відповідальності за правопорушення на ринку цінних паперів.

Науковим підґрунтям дослідження є праці провідних вітчизняних та зарубіжних науковців у галузі кримінального, адміністративного, цивільного та господарського права, як-от: О.І. Ба-

рановського, Ю.Л. Бендерського, С.Н. Бервено, Д.В. Бобрової, Е.Вайян, В.Васильєва, Л.Гуляницького, М.А.Гольцберга, О.В. Дзери, В.Є. Жеребкіна, Б.С. Івасіва, І.Б. Івасіва, В.Г. Кешян, І.В. Ковальової, В. Корнеєва, Н.І. Костіної, Н.С. Кузнецової, Т.М. Литвиненка, Р. Майданика, А.В. Майфата, К.С. Марахова, О.Г. Мендрула, Я.М. Миркіна, О.М. Мозгового, В. Назаренка, І.Р. Назарчука, О. Онуфрієнка, І.А. Павленка, О.А. Підпригори, А.О. Селіванової, І.В. Шишка, В.Л. Яроцького. Водночас з огляду на стрімкий розвиток ринкових відносин та зростання рівня економічної злочинності окремі аспекти виявлення та кваліфікації кримінальних правопорушень на ринку цінних паперів потребують ґрунтовнішого дослідження.

Мета статті полягає у визначенні та дослідженні деяких проблемних питань, які виникають у процесі притягнення до кримінальної відповідальності за правопорушення на ринку цінних паперів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна злочинність є однією з головних перешкод на шляху проведення ринкових реформ та розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Забезпечення економічної безпеки є пріоритетним напрямком Стратегії національної безпеки України та полягає у системній протидії організованій економічній злочинності та тінізації економіки на основі формування переваг легальної господарської діяльності та консолідації інституційних спроможностей фінансових, податкових, митних та правоохоронних органів, виявлення активів організованих злочинних угруповань та їх конфіскації [1].

У щорічному посланні до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році» Президент України П.Порошенко звернув увагу на необхідність посилення діяльності правоохоронних органів у напрямку протидії економічній злочинності, наголосивши на актуальності створення спеціального незалежного державного органу щодо протидії фінансовій злочинності [2]. Ринок цінних паперів у сучасному суспільстві є відносинами між його учасниками з приводу випуску та обігу цінних паперів, а також найважливішим компонентом економіки.

Незважаючи на різноманітні судження провідних вітчизняних та зарубіжних науковців щодо сутності та змістовного наповнення поняття ринку цінних паперів, єдність думок стосовно визначення коментованої категорії у якості частини фінансового ринку преважує. Наприклад, Е. Бредлі під час характеристики ринку цінних паперів акцентує увагу на його розмежуванні на первинний та вторинний ринки [3, с. 3-4]. О.Г. Мендрул наголошує на синонімічності понять «ринку цінних паперів» та «фондовий ринок», наголошуючи на їх всеохопному впливі на весь спектр відносин, пов'язаних із цінними паперами [4, с. 9]. З позиції механізму, що

дозволяє об'єднувати продавців та покупців цінних паперів, розглядає зазначений інститут фінансового ринку Я.М. Миркин, який вказує, що ринок цінних паперів є сегментом як грошового ринку, так і ринку капіталів [5, с. 11]. Інші автори розглядають ринок цінних паперів у якості комплексної системи, яка здійснює трансформацію тимчасово вільних грошових коштів, тобто заощаджень, що перебувають у грошовій формі, в інвестиції шляхом організації обігу цінних паперів [6, с.48].

Водночас Цивільний кодекс України зосереджується винятково на легальному визначенні цінних паперів, під якими розуміються документи певної форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошове або інше майнове право, визначають взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір, та передбачають виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам [7].

Сьогодні роль ринку цінних паперів в економічному секторі країни стрімко зростає. За узагальненою інформацією щодо розвитку фондового ринку України протягом січня – грудня 2017 року загальний обсяг випусків емісійних цінних паперів, зареєстрованих Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, становив 353,68 млрд грн, що більше на 132 млрд грн порівняно з відповідним періодом 2016 року (221,17 млрд грн) [8].

Аналіз положень Стратегії національної безпеки дозволив зробити висновок, що головними стратегічними ризиками й загрозами національній безпеці у довгостроковій перспективі є низька стійкість та незахищеність національної фінансової системи, а також ринку цінних паперів як найважливішого її компонента. Тому протиправні діяння на ринку цінних паперів є одними з найнебезпечніших видів зазіхань, а суспільні відносини у цій сфері потребують кримінально-правової охорони. Зазначене твердження узгоджується з постановою Пленуму Верховного Суду України від 12.04.1996 р. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів», у якій, зокрема, наголошується на підвищеній суспільній небезпеці кримінальних правопорушень, пов'язаних із виготовленням або збутом підроблених грошей чи державних цінних паперів, оскільки це «дестабілізує фінансово-кредитні відносини, ускладнює регулювання грошового обігу» [9].

Ситуація, що склалася на ринку цінних паперів, показує подальший розвиток його криміналізації. Розгалужені можливості вчинення злочинів, пов'язаних із неправомірним обігом цінних паперів, зробили досліджувану сферу фінансового ринку привабливою для злочинців.

З огляду на необхідність кримінально-правового захисту суспільних відносин між учасниками ринку з приводу випуску та обігу цінних паперів законодавець встановив низку кримінально-правових заборон, відображених у таких статтях Кримінального кодексу України (далі – КК України): ст. 199 «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання під час продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів»; ст. 222-1 «Маніпулювання на фондовому ринку»; ст. 223-1 «Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів»; ст. 223-2 «Порушення порядку ведення реєстру власників імен-

них цінних паперів»; ст. 224 «Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів»; ст. 232-2 «Приховування інформації про діяльність емітента».

Дослідження стану здійснення судочинства в Україні протягом 2014–2016 років дає підстави для висновку про незначний відсоток засуджених за злочини на ринку цінних паперів. Наприклад, за кримінальні правопорушення, передбачені статтями 223-1, 224, 232-2 протягом 2014–2016 рр. судами не було винесено жодного обвинувального вироку; за ст. 223-2 судом винесено лише один обвинувальний вирок; за ст. 222-1 – 4 рішення про притягнення осіб до кримінальної відповідальності. Незважаючи на те, що за статтею 199 КК України судами винесено найбільшу кількість обвинувальних вироків – 243, їх кількість з кожним роком постійно зменшується, а саме: 2014 р. – 105, 2015 р. – 96, 2016 р. – 42 рішення [10]. Вивчення матеріалів правоохоронної діяльності у зазначеній сфері свідчить про високий рівень латентності таких злочинів. У більшості областей України поза увагою правоохоронних органів залишається понад 80% таких кримінальних фактів. У багатьох випадках самі потерпілі не звертаються в поліцію через небажаний для них розголос їх фінансово-господарської діяльності (нерідко напівлегальної або зовсім незаконної).

Застосування заходів кримінальної відповідальності покликане чинити певний вплив на функціонування ринку цінних паперів у вигляді визначення заборон щодо поведінки його суб'єктів.

Головне призначення кримінально-правових норм полягає у врегулюванні суспільних відносин з приводу порушень законодавства у сфері обігу цінних паперів. Зазначена функція є дуже важливою, оскільки, незважаючи на однозначну оцінку кримінального права в загальній теорії права як охоронної галузі, чимало фахівців у галузі кримінального права та криміналістики схильні приписувати зазначеній галузі правової науки позитивно-регулятивну функцію. У цьому контексті виникає питання щодо узгодження вищевикладеного твердження із положеннями ст.ст. 199, 222-1, 223-1, 223-2, 224, 232-2 КК України. Чи доцільно застосовувати до учасників позитивних правовідносин, які виникають у сфері обігу цінних паперів, кримінально-правові норми, що містять заборони та зобов'язання? Позитивна відповідь на поставлене запитання виглядає сумнівною, зважаючи на низку аргументів. Відповідно до статті 29 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» емітент зобов'язаний зареєструвати у Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку випуск та проспект емісії цінних паперів. Частина 1 статті 29 коментованого законодавчого акту зобов'язує емітента подати до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) заяву і документи, необхідні для реєстрації випуску та проспекту емісії цінних паперів, не пізніше як протягом 60 днів після прийняття рішення про розміщення цінних паперів органом емітента, уповноваженим приймати відповідне рішення [11]. Зазначене правове положення охороняється правовими нормами адміністративно-деліктного та кримінального права. Зокрема, стаття 163 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) передбачає відповідальність за розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску в установленому законом порядку або порушення порядку здійснення емісії цінних паперів, вчинене уповноваженою особою [12]. Водночас кримінальна відповідальність за підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів, передбачена статтею 223-1 КК України [13]. Отже, у правовій дійсності не передбачена можливість вибору способу

поведінки емітента. Загальновідомо, що в будь-якому разі він повинен виконати такі дії:

- а) зареєструвати випуск та проспект емісії цінних паперів;
- б) подати достовірні документи про реєстрацію цінних паперів.

Отже, регулятивні заборони, які передбачають кримінальну відповідальність за порушення порядку обігу цінних паперів, у диспозиції статті 223-1 КК України та в інших статтях відсутні.

З огляду на це автор повністю погоджується із висновком І.В. Шишка, який наголошує, що кримінально-правові норми не можуть змінювати права і обов'язки учасників позитивних відносин, встановлені нормами регулятивних галузей, а отже, не можуть вводити додаткові обов'язки, применшувати наявні права, розширювати обсяг заборон [14, с. 130]. Звідси випливає, що кримінально-правові положення ст.ст. 199, 222-1, 223-1, 223-2, 224, 232-2 КК України передбачають не обов'язки, права і заборони, а підстави та принципи кримінальної відповідальності, визначають ознаки злочинів, скоєних на ринку цінних паперів.

Як вже зазначалось, за останні 3 роки найбільшу кількість обвинувальних вироків винесено за статтею 199 «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання під час продажу товарів, збуту або збут піддроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів». Суспільна небезпека цього злочину полягає у заподіянні шкоди національній кредитно-грошовій системі, у наповненні грошового ринку, валютного ринку або ринку цінних паперів фальшивими грошима і цінними паперами, що призводить до знецінення справжніх грошей, зростання інфляції тощо.

Безпосереднім об'єктом аналізованого складу злочину є відносини у сфері фінансів (фінанси) в частині відносин, що виникають у зв'язку із встановленим порядком емісії та обігу грошей або цінних паперів. У якості додаткового об'єкту злочину законодавець визначив майнові права і законні інтереси громадян, організацій, держави.

У рамках нашого дослідження предметом такого злочину з огляду на диспозицію ст. 199 Кримінального кодексу України є підроблені цінні папери, які випускаються і забезпечуються державою. Відповідно до статті 195 Цивільного кодексу України в легальному обігу на території нашої держави функціонують пайові, боргові, похідні та товаророзпорядчі цінні папери [7].

Об'єктивною стороною коментованого кримінального правопорушення можуть бути такі дії: виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення на територію держави або збут державних цінних паперів.

Під виготовленням розуміють повну або часткову підробку предметів злочину. У разі повної підробки фальшиві гроші або цінні папери створюються без застосування справжніх. Часткова підробка пов'язана зі справжніми грошима і цінними паперами. детальніше роз'яснення стосовно способів підроблення грошей та державних цінних паперів міститься у постанові Пленуму Верховного Суду України від 12.04.1996р. [9] Склад коментованого злочину утворює як повна імітація грошового знаку чи державного цінного паперу, так і істотна фальсифікація у певний спосіб справжніх грошових знаків чи державних цінних паперів, що робить можливим досягнення мети їх збуту і (за задумом винного) у звичайних умовах ускладнює або зовсім виключає виявлення підробки.

Під зберіганням підробленої валюти, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї слід розуміти перебування цих предметів безпосередньо у винного або в будь-якому іншому місці, де вони перебувають у розпорядженні та під контролем винного. Придбанням предметів цього злочину вважається їх оплатне або безоплатне отримання винним від іншої особи. Перевезенням цих предметів є переміщення їх винним із використанням будь-яких транспортних засобів. Пересиланням підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї слід вважати передачу чи спробу передачі їх іншій особі з використанням засобів поштового зв'язку (у листах, посылках, бандеролях, інших поштових відправленнях). Ввезенням в Україну предметів розглядуваного злочину слід вважати їх переміщення винною особою з інших держав на територію України.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 року збут підроблених грошей чи державних цінних паперів – це умисна форма їх відчуження, тобто використання як засобу платежу, продаж, розмін, обмін, дарування, передача в борг і в рахунок покриття боргу, програш в азартних іграх тощо [9].

У цілому слід зауважити, що під збутом можна розуміти будь-які форми відчуження підроблених грошей або цінних паперів. Водночас особи, які за збігом обставин свідомо набули право володіння підробленими грошима або цінними паперами, але використовують їх як справжні, також підлягають притягненню до кримінальної відповідальності за статтею 199 КК України.

Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 199 Кримінального кодексу України, є загальним, тобто це особа, що досягла 16-річного віку, дієздатна, осудна.

Суб'єктивна сторона такого злочину виражена у формі прямого умислу, а відсутність мети збуту під час виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання або збуту виключає кримінальну відповідальність. Необхідно зазначити, що під час зберігання, перевезення або збуту особа повинна усвідомлювати фальшивий характер грошей або цінних паперів.

Висновки. По-перше, слід звернути увагу на прихований характер правопорушень на ринку цінних паперів. За результатами судової практики протягом 2014–2016 рр. за правопорушення на ринку цінних паперів судами було винесено 248 обвинувальних вироків, а з кожним роком їх кількість постійно зменшується, що свідчить про латентний характер цих правопорушень: 2014 р. – 108, 2015 р. – 97, 2016 р. – 43. Попри те, що найбільша кількість вироків винесена суддями за статтею 199 КК України, більше 80% з них пов'язані із притягненням до кримінальної відповідальності за виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання під час продажу товарів, збуту, а також за збут підроблених грошей або марок акцизного податку, і лише близько 20% – за правопорушення на ринку цінних паперів.

По-друге, вважаємо адміністративні санкції малоефективним засобом юридичної відповідальності відносно правопорушення, передбаченого статтею 163 КУпАП «Розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску або порушення порядку здійснення емісії цінних паперів». З огляду на недосконалість норм КУпАП, які регламентують порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення, небезпідставні сумніви викликає можливість якісного визначення ознак складу адміністративного

правопорушення за ст. 163 КУпАП. Тому вважаємо за доцільне внести пропозиції щодо встановлення кримінальної відповідальності за розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску або порушення порядку здійснення емісії цінних паперів.

Література:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 15.04.2017).
2. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році: послання Президента України до Верховної Ради України URL: <http://www.president.gov.ua/news/poslannya-prezidenta-ukrayini-doverhovnoyi-radi-ukrayini-pr-43086> (дата звернення: 15.04.2017).
3. Тьюлз Р., Брэдлі Э., Тьюлз Т. Фондовый рынок. Москва: ИНФРА-М, 2000. 648 с.
4. Мендрул О.Г., Павленко І.А. Фондовый рынок: операції з цінними паперами: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2000. 156 с.
5. Миркин Я.М. Ценные бумаги и фондовый рынок. Профессиональный курс в Финансовой академии при Правительстве РФ. Москва: Перспектива, 1995. 532 с.
6. Кешян В.Г. Биржевой рынок: Страницы истории и становления в современных условиях. Москва: РЭА, 1996. 351 с.
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 461.
8. Інформаційна довідка щодо розвитку фондового ринку України протягом січня – грудня 2017 року URL: <http://www.ssmc.gov.ua/fund/analytcs> (дата звернення: 15.04.2017).
9. Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів: постановою Пленуму Верховного Суду України № 6 від 12 квітня 1996 р. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963–1997 роки). Сімферополь: «Таврія», 1998. С. 138-142.
10. Стан здійснення судочинства. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/06EAA6C32D8DE08AC22580E400490AFC](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/06EAA6C32D8DE08AC22580E400490AFC) (дата звернення: 15.04.2017).
11. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 31. Ст. 268.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. № 51. Ст. 1122.
13. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.

14. Шишко И.В. Экономические правонарушения: Вопросы юридической оценки и ответственности. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. 305 с.

Беликова Е. В., Беликова Е. Я. Некоторые вопросы уголовной ответственности за преступления на рынке ценных бумаг

Аннотация. В статье проанализированы некоторые проблемные вопросы уголовной ответственности за преступления на рынке ценных бумаг. Охарактеризованы нормы уголовного права, предусматривающие ответственность за преступления этой категории. Проведен анализ судебной практики, на основании которого сделан вывод о латентном характере преступлений на рынке ценных бумаг. Учитывая тот факт, что наибольшее количество приговоров за уголовные правонарушения на рынке ценных бумаг вынесено по статье 199 Уголовного кодекса Украины, проведен анализ ее юридического состава. Предоставлены конкретные предложения в Уголовный кодекс Украины относительно совершенствования порядка выявления и квалификации уголовных правонарушений на рынке ценных бумаг.

Ключевые слова: рынок ценных бумаг, фондовый рынок, эмиссия ценных бумаг, Уголовный кодекс Украины, уголовная ответственность, судебная практика, юридический состав правонарушения.

Byelikova O., Bielikova Ye. Some questions of criminal responsibility for crimes in the market of paper prices

Summary. The article analyzes some problematic issues of criminal responsibility for crimes on the securities market. Characterized by the norms of criminal law, which stipulate responsibility for crimes in this category. The analysis of judicial practice on the basis of which the conclusion about the latent nature of crimes on the securities market is made. Taking into account the fact that the highest number of convictions for criminal offenses on the securities market was made under Article 199 of the Criminal Code of Ukraine, an analysis of its legal composition was carried out. Specific proposals to the Criminal Code of Ukraine on improvement of the procedure for detection and qualification of criminal offenses in the securities market are given.

Key words: securities market, stock market, issue of securities, Criminal Code of Ukraine, criminal liability, judicial practice, legal structure of the offense, administrative sanction, issue of securities, Code of Ukraine on Administrative Offenses, criminal law protection.